

VYTAUTAS MERKYS

„AUSROS“ KNYGNESIAI

„Aušra“ yra laikoma tautinio judėjimo kūdikiu. Tai pirmasis tautinis laikraštis, stiprinęs ir ugdes lietuvių etnosocialinę bei etnopolitinę savimonę. Dažnai tvirtinama, jog „Aušra“ buvo inteligentų laikraštis, todėl lyg ir nesiekęs populiarumo liaudyje. Juoba, kad pats jo tiražas nebuvo didelis — iš viso 1 000 egzempliorių. Kam „Aušra“ buvo skirta ir kokį skaitytoją ji iš tikrųjų pasiekė, rodo jos platinimo duomenys, surinkti iš amžininkų atsimiimų ir užfiksuoti lietuviškąją spaudą persekiojusių Rusijos valdžios įstaigų archyvuose.

Kadangi „Aušra“ buvo pirmasis šio pobūdžio periodinis leidinys, todėl platinimo praktikos neturėta. Juk reikėjo, kad kiekvienas „Aušros“ numeris reguliariai pasiektų skaitytoją. Buvo nuspręsta pasinaudoti paštu, kaip įprasta siuntinėti laikraščius tose šalyse, kur spauda legali. Žinoma, pasirinkti banderolės formą Rusijoje beveik nebuvo įmanoma, todėl „Aušrą“ siuntinėjo uždaruose vokuose, kuriuos atplėšti tegalėjo pašto cenzūros pareigūnai, nors, beje, jų funkcijų imdavosi ir kiti valdžios žmonės.

Iš viso žinome 7 „Aušros“ įkliuvimus Didžiosios Lietuvos pašte. Antai 1883 m. pavasarį Vilniaus pašto telegrafo valdyba sulaukė „Aušros“ Nr. 1 ir 2, siųstus vokuose Janaičiaiui bei Petrovičiui, ir Nr. 2, siųstą Juškevičiui (gal Jonui Juškai) bei Sandai¹. Be to, 1884 m. Vilniaus cenzoriai iš Kauno gubernijos gavo „Aušrą“, paštu siųstą šio mėnraščio redaktoriaus Jono Sliūpo broliui Stanislovui², gyvenusiam Rakandžių kaime, Gruzdžių valsčiuje, Šiaulių apskrityje, ir iš Prienų pašto (Suvalkų губ.) 4 egzempliorius, siųstus Juozui Gogui³. Apie šio „Aušros“ siuntimo priežastis ir aplinkybes archyviniai šaltiniai tyli, tačiau yra viena išimtis. Zaslių valsčiaus valdyboje (Trakų apsk.) buvo gautas 1884 m. vasario 6 d. išsiųstas iš Palangos ir adresuotas Civiškių kaimo valstiečiui Juozui Mastauskui paketas su 6 „Aušros“ numeriais. Per kvotą J. Mastauskas prisipažino, kad iš Peterburge leidžiamo lenkiško laikraščio „Kraj“

¹ Valdybos vertėjo 1883.VI.1 pranešimas Vilniaus užsienio cenzūros atskirajam cenzoriui // Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau — LVIA). F. 1242. Ap. I. B. 50. L. 149.

² Kauno gubernatoriaus 1884.III.27 raštas Vilniaus užsienio cenzūros atskirajam cenzoriui // LVIA. F. 1242. Ap. I. B. 56. L. 88.

³ Plocko ir Suvalkų gubernijų pašto valdybos 1884.III.28 pranešimas Vilniaus užsienio cenzūros atskirajam cenzoriui // Ten pat. L. 91.

(1883. Nr. 39) sužinojęs apie šio mėnraščio pasirodymą ir per Martyną Jankų jį užsisakęs. J. Mastauskas (jam 19 metų) tebuvo mokėsis liaudies mokykloje, bet mėgęs skaityti laikraščius⁴.

Pati „Aušros“ redakcija turėjo imtis ekspeditoriaus pareigų. Svarbiausi šio darbo baro talkininkai buvo tie inteligentai, kuriuos dabar vadiname aušrininkais. Jie ne tik leido „Aušrą“, šelpė ją pinigais, palaikė mėnraščio tautinę idėjinę kryptį, bet iš anksto turėjo rinkti prenumeratą ir mėnraščio redakcijai pristatyti adresus. Inteligentus, studentus, gyvenusius Rusijos miestuose, tai galėjo patenkinti. Pačioje Lietuvoje dėl didesnio budrumo skaitytojams paštu gauti „Aušrą“ tiesiog iš Prūsijos buvo kur kas pavojingiau. Kadangi leidėjai dovanai siuntinėti „Aušros“ beveik negalėjo, todėl ji šitaip plito negausiai. M. Jankus, kuris daugiausia rūpinosi komerciniais „Aušros“ reikalais ir platinimu, prisimena, kad 1883 m. buvo tik 69 prenumeratoriai, iš jų Rusijos imperijoje — 64. J. Sliūpui tapus redaktoriumi, 1884 m. pradžioje jau turėta 240 prenumeratorių, kurie iš anksto įmokėjo reikiamą sumą (4 rb per metus). Jam pasitraukus ir jį pakeitęs Jurgiui Mikšui, prenumeratorių vėl beliko apie 70⁵. Pats J. Mikšas laiške J. Basanavičiui rašė, kad turėjęs 175 prenumeratorius, bet jų dalis buvusi skolinga⁶. Mat J. Sliūpas palaikė glaudžius ryšius su Maskvos, Peterburgo studentais, apskritai su lietuvių inteligentais, o J. Mikšo, kaip Mažosios Lietuvos gyventojų, galimybės buvo daug mažesnės.

Nors ir rinkta prenumerata, tačiau „Aušrą“ užsisakiusiems žmonėms ją pristatyti teko netradiciniu keliu — tiesiog iš Prūsijos pašto.

„Aušros“ prenumeratorių gyvenamosios vietos išryškino svarbiausius to meto tautinio atgimimo židinius, aktyviausius tautinio judėjimo regionus. Vienas iš tokių židinių buvo Marijampolė. Visos Suvalkijos skaitytojai „Aušrą“ daugiausia gaudavo per Marijampolės mokytojus Petrą Kriaučiūną ir Petrą Arminą (pastarasis Marijampolėje mokytojavo iki 1883 m. lapkričio 26 d.). Netrukus P. Kriaučiūno skatinimu susibūrė net gimnazistų grupelė, siekusi remti ir platinti lietuvišką spaudą⁷.

Žemaitijos ir Aukštaitijos „Aušros“ prenumeratoriai vienaip ar kitaip buvo susisiekę su Rygos lietuviais, pirmiausia su rašytoju Juozu Miliausku-Miglovara, kuris tuomet ten dirbo policijos tarnautoju. Dar 1881 m. Rygoje jis su keletu kitų vietos lietuvių verslininkų įsteigė Giesminykų

⁴ Vilniaus gubernatoriaus 1884.V.22 ir X.26 pranešimai Vilniaus generalgubernatoriui // LVIA. F. 378. PS. 1884. B. 67. L. 1—2, 13—14.

⁵ Jankus M. Sis tas apie „Aušros“ išleidimą ir platinimą // Varpas. 1903. Nr. 3. P. 104—105; Jankus M. Mano prietikių enciklopedija // Knygotyra. 1991.[T.] 17, šas. 1. P. 90—91.

⁶ Basanavičius J. Isz „Auszros“ gyvenimo // Vieniybė lietuwnjky. 1903. Gruod. 23. Nr. 51. P. 606.

⁷ Gustaitis M. Petras Kriaučiūnas. K.; Marijampolė, 1926. P. 21—22.

draugiją „Aušra“, kuriai rūpėjo ne tik dainavimas, bet ir draudžiamoji lietuviška spauda⁸. Pradėjus eiti „Aušrai“, J. Miliauskas tapo vienu iš pagrindinių jos platintojų. Vėliau, įkliuvęs „Atgajos“ draugijos byloje, žandarų kvociamas sakėsi, kad „Aušrą“ jam įpiršęs J. Šliūpas, atvykęs į Rygą 1883 m. Nors, beje, M. Jankus tvirtina, kad J. Miliausko pažintis su aušrininkais prasidėjusi per Jurgį Mikšą, kurį laiką gyvenusį Rygoje. Iki 1885 m., kol J. Miliauskas buvo Rygoje, iš redakcijos gaudavęs po keliasdešimt kiekvieno numerio egzempliorių. Vėliau, nuo 1886 m., kaip jis aiškinosi, „Aušrą“ platinti atsisakęs dėl radikalėjančios politinės krypties ir neišplatintus egzempliorius grąžinęs redakcijai⁹. Deja, kvotos aplinkybėmis gautas tvirtinimas gali reikšti bandymą pasiteisinti. Suprantama, kad išsikraustydamas iš Rygos J. Miliauskas turėjo atsisakyti „Aušros“ platintojo funkcijų.

Didelė „Aušros“ egzempliorių dalis, pabuvojusi Rygoje, grįždavo į Lietuvą. Iš J. Miliausko Rygos klientų težinome vos keletą — vaistininko padėjėjų Aleksandrą Sešėiką, Jacevičių ir Vilimavičių, mėnraštį prenumeravusius tik sau¹⁰. Visų pirma J. Miliauską „Aušra“ siejo su J. Šliūpo gimtosiomis Siauliu apylinkėmis. Literatas Mečislovas Davainis-Silvestraitis, gyvenęs Kalnujuose, Raseinių apskrityje, tvirtino, kad „Aušra“ daugiausia paplito Siaulių ir Raseinių apskrityje kaip J. Šliūpo agitacijos rezultatas. Beje, pirmąją mėnraščio prenumeratą uoliai rinko ir pats M. Davainis-Silvestraitis¹¹. Apie šio leidinio populiarumą Siauliu apskrityje rašė pati „Aušra“¹². J. Šliūpo vaidmuo čia neginčytinas. Kaip uolų talkininką reikia prisiminti ir minėtąjį jo brolių Stanislovą iš Rakandžių (Gruzdžių vls.). Pirmą kartą „Aušrą“, rodos, J. Šliūpo rūpesčiu paštu gavo siuvėjas Matas Slančiauskas, gyvenęs Trumpaičiuose, tame pačiame Gruzdžių valsčiuje. Jis tuoj surado 7 prenumeratorių, pasirūpino, kad „Aušra“ būtų siuntinėjama taip pat į Paryžių vyresniosios kartos literatui Mikalojui Akelaičiui¹³. 1883 m. pavasarį ir vasarą pačiuose Siau-liuose gimnazistas Jonas Beržanskis „Aušrą“ gaudavo iš rygiečio J. Miliausko ir paskui platindavo net turgaus dienomis, bėgiodamas po užvažiuojamuosius namus¹⁴.

Rytinėje Kauno gubernijos dalyje, Ukmergės apskrityje, „Aušros“ plati imo židinytys buvo Griežionių vienkiemis, esantis tarp Andrioniškio ir

⁸ Cilvinaitė M. Paskutinis pasikalbėjimas su a. a. Miglovara-Juozapu Miliausku // Trimitas. 1937. Nr. 4. P. 76.

⁹ J. Miliausko 1895.X.28 kvotos protokolas // LVIA. F. 446. Ap. 2. B. 245. L. 321.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Zaltys [Davainis-Silvestraitis M.] Vardan teisybės // Vienybė lietuvniku. 1893. Birž. 14. Nr. 24. P. 287.

¹² Szauliu paviete... // Auszra. 1883. Nr. 4. P. 116.

¹³ Vitkauskas L. Motiejaus Slančiausko užrašai apie „Aušros“ ir „Varpo“ gadyne // Lietuvos žinios. 1927. Vas. 21. Nr. 41.

¹⁴ Gediminas Beržanskis Klausutis J. Pluogų knygnešė // Knygnešys / Red. P. Ruseckas. V., 1992. T. 2. P. 16.

Viešintų. Čia gyveno Stanislovas Didžiulis ir rašytoja Liudvika Didžiulienė-Zmona. Ji prisimena, kad pirmąjį „Aušros“ numerį gavę iš Kupiškio klebono Kleofo Kozmiano, kuriam, kaip šis sakėsi, atsiuntęs J. Sliūpas. Po to S. Didžiulis pradėjo siųsdintis mėnraštį savo vardu, bent po 20 egzempliorių, kuriuos išdalydavo pažįstamiems. Vieną iš tokių siuntų policija sulaukė Anykščių pašte¹⁵. S. Didžiulis gaudavo „Aušrą“ ir iš rygiečio J. Miliausko. Vėliau įkliuvęs pastarasis tai patvirtino (siųsdavęs ir kalendorių)¹⁶. Tačiau „Aušra“ S. Didžiulį, matyt, iš J. Miliausko ar K. Kozmiano pasiekdavo taip pat per kupiškėnų poetę valstietę Uršulę Tamošiūnaitę. Jos glaudūs ryšiai su J. Miliausku, K. Kozmianu ir S. Didžiuliu yra neginčijami. Antai žandarų rastame J. Miliausko dienoraštyje ties 1883 m. vasario 24 d. data įrašyta: „Parašiau broliui Aleksandriui ir Uršulei Tamošiūnaitėi“¹⁷. Kai S. Didžiulis 1885 m. įkliuvo dėl savo bibliotekos, Kauno gubernatorius balandžio 4 d. Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai Peterburge rašė: „[...] bajoras Didžiulis užsienyje leistas knygas gaudavo per kažkokią moterį, gyvenusią Kupiškio valsčiuje“¹⁸. Tokia iškilė šio krašto moteris buvo U. Tamošiūnaitė. Jos namuose Pajuodupės kaime atlikus kratą, buvo rasta lietuviškų Juozapo Ignoto Kraševskio, Motiejaus Valančiaus raštų ir 1883 m. „Aušros“ 6-asis ir 7-asis numeriai¹⁹.

Nors J. Miliauskas per kvotą tvirtino, kad S. Didžiulis, kaip ir kiti jo aptarnaujantieji adresatai, „Aušrą“ ėmė tik sau, tačiau šis mėnraštis, L. Didžiulienės liudijimu, iš Griežionėlių plisdavo po visą apylinkę. Knygnešys Jonas Siauciūnas iš gretimo Padvarninkų kaimo prisimena, kad dar paauglys būdamas „Aušrą“ pasiskaitytį gaudavo iš S. Didžiulio, kasmet pirkdavo ir „Aušros“ kalendorių²⁰.

Kaip jau buvo minėta, „Aušros“ prenumeratorių buvo mažai, todėl didesnei tiražo daliai išplatinti reikėjo ieškoti kitų būdų. Alternatyva buvo viena: galėjo padėti knygnešiai, kurie buvo spėję praminti takus į Mažąją Lietuvą. Tokio sistemingo mėnraščio platinimo prenumeratos būdu iš knygnešių nesitikėta, tačiau mėnraštis galėjo pasiekti kuo įvairiausius skaitytojus ir juos sudominti tautinėmis idėjomis. Deja, knygnešiai, kaip ir jų klientai, buvo įpratę prie tradicinių konservatyviųjų knygų. Kadangi „Aušra“ buvo grynai pasaulietinis tautinis periodinis leidinys, didinę lietuvių kultūros sekuliarizaciją, jungęs Didžiosios Lietuvos katalikus ir Mažosios Lietuvos protestantus, todėl sulaukė katalikų dvasininkų nepa-

¹⁵ Didžiulienė L. — Zmona. Ką aš beatsimenu. K., 1926. P. 153—154.

¹⁶ J. Miliausko 1895.X.28 kvotos protokolas // LVIA. F. 446. Ap. 2. B. 245. L. 321.

¹⁷ Dienoraščio ištraukų į rusų k. Vertimas // Ten pat. L. 305.

¹⁸ Minėtasis raštas // Rusijos valstybinis istorijos archyvas Peterburge. F. 776. Ap. 20. B. 791. L. 2.

¹⁹ Kauno gubernatoriaus 1885.V.24 raštas Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai ir šios atsiliepiamas apie atimtasias knygas // Ten pat. L. 8, 23.

²⁰ Siauciūnas J. Mūsų darbai Andrioniškio apylinkėje // Knygnešys. T. 2. P. 82.

lankumo ir net priešiškumo. Ne mažiau pakenkė ir polonizatorių įsigalėjimas bažnytinėje organizacijoje. Įsikišus šiems dvasininkams, kaip prisimena „Aušros“ kūrėjas Jonas Basanavičius, mėnraščiai per sieną gabenti nebuvo galima gauti „kontrabandininkų“²¹, t. y. knygnešių. M. Jankus, norėdamas pareklamuoti „Aušrą“, 1883 m. išleido „Lietuvišką Aušros kalendorių ant metų 1884“, kaip pats leidėjas tvirtina, 10 000 egzempliorių tiražu (Vaclovas Biržiška nurodo tik 5 000 egz. tiražą). Kalendorių paklausa būdavo didelė, knygnešiai mėgdavo juos pirkti ir gabenti. Tačiau, kaip rašo M. Jankus, karabelninkai (knygnešiai) atsiskakė imti ne tik „Aušrą“, bet ir kalendorių.

Tuomet M. Jankui tekę apkeliauti visą pasienį nuo Suvalkijos ligi Palangos ieškant knygnešių, kurie sutiktų „Aušrą“ ir jos kalendorių gabenti per sieną ir platinti. Nuvykęs į Smalininkus, M. Jankus susitarė su karčiamėlės savininku Veškalniu, kad jis paims 500 kalendoriaus egzempliorių, taip pat „Aušros“. Mat čia iš Raseinių apskrities ir kitų Lietuvos vietų ateidavo knygnešių. Toliau M. Jankus perėjo į Rusijos imperijos pusę ir patraukė į Sudargą, Naumiesčio apskritį, kur susipažino su knygnešiais Jurgiu Angrabaičiu ir Juozu Antanavičiumi. Pastarasis mielai apsiėmė būti „Aušros“ ir jos kalendoriaus gabentoju. „Aušrą“ iš M. Jankaus jis gaudavo jau vokuose su adresais, ją supakuodavo dideliais ryšuliais, Sakiuose ar gretimuose miesteliuose įduodavo paštui ir pasiųsdavo į Rygą J. Miliauskui, šis gautuosius vokus pasiųsdavo adresatams pabirai²².

M. Jankus susirado ir daugiau talkininkų. Agronomas Mikalojus Katkus, gyvenęs Ažytėnų kaime, netoli Krakių, prisimena: „[...] gavęs iš pašto pirmą „Aušros“ numerį ir susižinojęs su Martynu Janku[mi], priiminėjau iš jo siuntinius ir siuntinėjau per pašta mažus siuntinėlius atskiriems asmenims. Du sykius siunčiau į Rygą Juozui Miliauskui kuone visą „Aušros“ leidinį. Atsiradusieji knygnešiai turėdavo pas mane užėigą“²³.

Nėra abejonės, kad, M. Jankaus paraginti, „Aušrą“ gabenti bei platininti taip pat ėmėsi Garšvių knygnešių bendrovės (draugijos) steigėjas Kazys Ūdas ir jo žemietis knygnešys Juozas Milašiūnas²⁴. Lietuvos pajūryje M. Jankus, gavęs J. Sliūpo rekomendaciją, mėnraštį gabenti pasitarkė jo gimnazijos draugą Palangos kunigą Marijoną Jurgaitį. Pastarojo uždavinys buvo „Aušrą“ iš Klaipėdos (iš Augusto Polenco (Pohlentz) kanceliariinių prekių krautuvės) ir Nemirsetos parsigabenti į Palangą ir pas-

²¹ Basanavičius J. Isz „Auszros“ gyvenimo // Vienybė lietuvnijkų. 1903. Gruod. 2. Nr. 48. P. 570.

²² Jankus M. Sis tas apie „Aušros“ išleidimą ir platinimą // Varpas. 1903. Nr. 3. P. 104.

²³ Katkus M. Iš mano atsiminimų // Knygnešys. V. 1992. T. 1. P. 130–131.

²⁴ Pjevokas P. Panevėžio knygnešys Juozas Milašiūnas // Knygnešys. T. 2. P. 93–94.

kui perduoti Liepojos ir kitiems prenumeratoriams. Šį darbą atlikti M. Jurgaičiui padėjo knygnešys Antanas Neimantas, gyvenęs Kunigiškių kaime, netoli Palangos²⁵.

Suvalkijoje „Aušros“ gabenimą per sieną organizavo ne tik pati redakcija, bet ir Marijampolės aušrininkai. Ties Virbaliu „Aušrą“ pernešti talkino muitinės tarnautojas Jakubauskas. M. Jankus prisimena: „Kiekvieno išėjusio numerio po 100 knygelių siųsdavau į Eitkūnos vokiečio Kremerio ekspeditori , iš ten p. Jakubauskas, aukštą muitinės valdininkas, parsinešdavo į Virbalį. O iš ten veždamas savo sūnums, kurie lankė Marijampolės gimnaziją, kas nedėlią kartą maisto bei skalbinių, nuveždavo ir „Aušros“ bei kitų knygelių“²⁶. Be to, Eitkūnuose tuomet, 1883 m., slapstėsi knygnešys Jonas Pautienius. Čia jis įsitaisė slaptą lietuviškų knygų sandėlį ir knygrišyklą. Visas knygas ir gaunamą „Aušrą“ siųsdavo į Lietuvą²⁷.

Antras svarbiausias punktas Suvalkijoje, kur buvo gabenama „Aušra“ ir jos kalendorius, nurodomas ties Naumiesčiu (dabar Kudirkos Naumiestis). M. Jankus pasirūpino, pavyzdžiui, kalendorių pristatyti į Sirvintą (Prūsijos pusėje) žydai Sodnickiui (turbūt krautuvės savininkui), o iš jo pasiimdavo Naumiesčio mokytojas P. Užupis ir persigabendavo per sieną. Į pietus nuo Virbalio ši spauda į Lietuvą pakliūdavo ties Vištyčiu. Prūsijos pusėje, Dubininkų bažnytkaimyje, iš leidėjų „Aušrą“ primdavo vietos gyventojas Skauradžiūnas, o spaudos gabenimu į Lietuvą rūpindavosi Čižiškių kaimo gyventojas Mikolai is²⁸ — vėliau išgarsėjusio knygnešio Petro Mikolainio tėvas.

Šitaip „Aušros“ redaktorių, leidėjų ir apskritai inteligentų aušrininkų pastangomis buvo sukurta naujoviška draudžiamosios lietuviškos pasaulietinės spaudos ir ypač „Aušros“ gabenimo bei platinimo organizacija. Nors jos organizatoriai buvo inteligentai, tačiau pagrindinio, sunkiausio, knygnešių darbo ėmėsi paprasti žmonės, daugiausia valstiečiai. Per šią organizaciją „Aušra“, jos leidiniai ir apskritai tautinės aušrininkų idėjos plito ne tik tarp lietuvių inteligentų, bet skverbėsi į kur kas platesnius visuomenės sluoksnius, ugdydamos naujovišką tautos mąstyseną, modernizuodamos jos mentalitetą ir keldamos etnokultūrinius siekius.

Kad „Aušros“, kaip tautinio periodinio leidinio, įtaka buvo ryški vėlesniais dešimtmečiais, rodo nenutrūkęs gyventojų domėjimasis šiuo mėn-

²⁵ Jankus M. Szis tas isz „Auszos“ pradžios // Vienybė lietuvnjkų. 1903. Gruod. 30. N. 52. P. 623; Jurgaitis M. Mano veikimas Palangoje // Knygnešys. T. 1. P. 127—128; Prapuolenis K. Pajūrio knygnešys // Knygnešys. T. 2. P. 20—21.

²⁶ Jankus M. Mano prietelių enciklopedija // Knygotyra. 1991. [T.] 17, sąs. 1. P. 91; MAB. F. 103. B. 7. L. 8. Publikacijoje pasitaiko praleidimų.

²⁷ Mirė pasižymėjęs knygnešys Jonas Pautienius // Lietuvos žinios. 1939. Kovo 17. Nr. 62. P. 8.

²⁸ Jankus M. Atsiminimai (užrašyti 1940 m.) // MAB. F. 103. B. 1. L. 25—26.

raščiu. Siuo metu jau turime duomenų apie 10 „Aušros“ įkliuvimų po to, kai ji jau buvo nustojusi eiti, ligi pat 1899 metų.

Įkliuvusių knygnešių žinomi keturi. 1888 m. kovo 28 d. Sedoje, Telšių apskrityje, buvo sulaikytas valstietis Petras Mikužis, kuris platinimui turėjo 23 pavadinimų lietuviškų leidinių, beveik tik pasaulietinio turinio, tarp kurių buvo 1883—1886 m. „Aušros“ 35 numeriai ir du jos 1886 m. kalendoriai²⁹. Manoma, kad garsusis knygnešys Jurgis Bielinis 1893 m. už 15 rublių nupirko iš buvusių „Aušros“ leidėjų visą likusį „Aušros“ tiražą ir jį išplatinė per Garšvių bendrovę³⁰. Tačiau šis tvirtinimas yra per daug kategoriškas. Kai 1896 m. rugpjūčio 16 d. prie Panevėžio apskrities Pabiržės valsčiaus Ringaudų dvaro uriadnikas sulaikė važiuojantį J. Bielinį, tai ryšuluose tarp naujų knygų bei laikraščių vėl rado 1883 m. pirmąjį „Aušros“ numerį³¹. Be to, tų pačių metų sausio 10 d. ties Naumiesčio apskrities Kuprių kaimu pasienio sargybiniai sulaikė Peterburgo vaistinės mokinį Konstantiną Kairį, kurio maiše tarp 147 lietuviškų leidinių buvo rastas „Aušros“ 1884 m. 4-ojo numerio fragmentas³². Prasiidęs „Sietyno“ draugijos bylai, spaudą platinusio šios apskrities Paežerių valsčiaus Balčiūnų kaimo ūkininko Petro Olekos namuose 1897 m. gegužės 20 d. taip pat buvo rasta 1884 m. „Aušra“³³.

Iš 6 įkliuvusiųjų „Aušros“ skaitytojų net trys gyveno Naumiesčio apskrityje. 1896 m. birželio 6 d. buvo kratytas įžymiojo varpininko gydytojo Juozo Bagdono butas Naumiestyje, ir greta daugelio „Varpo“ numerių, S. Daukanto „Būdo“ rasti 1886 m. „Aušros“ penki numeriai³⁴. 1897 m. lapkričio 18 d. policija kratė Silgalių valsčiaus Endrikių kaimo valstiečių Prano ir Marijonos Gylių namus ir svirne aptiko maišą lietuviškų knygų, tarp kurių buvo visas 1883 m. „Aušros“ kompletas. Spaudos savininke prisipažino M. Gylienė. Ji sakėsi šią bibliotekėlę paveldėjusi iš velionio brolio, Krasnojarsko gimnazijos inspektoriaus Petro Markūzos (1847—1892)³⁵. 1898 m. rugpjūčio 28 d. Šakių policininkai, ieškodami nelegaliai laikomo šautuvo, kratė Gelgaudiškio valsčiaus Valių kaimo valstiečio Jono Kybarato namus ir rado 1883 m. „Aušros“ Nr. 1—5. „Aušrą“, kaip

²⁹ Telšių ispravniko 1888.IV.14 pranešimas Vilniaus užsienio cencūros atskirajam cenzoriui ir paimtųjų leidinių sąrašas // LVIA. F. 1242. Ap. 1. B. 75. L. 83—84.

³⁰ Tyla A. Garšvių knygnešių draugija. V., 1991. P. 27.

³¹ Pristavo 1896.VIII.16 sudarytas paimtų knygų sąrašas // LVIA. F. 446. Ap. 2. B. 367. L. 19.

³² Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1896.VI.12 išvada K. Kairio byloje // Ten pat. B. 385. L. 20.

³³ Varšuvos teismo rūmų prokuroro 1898 m. išvada P. Olekos ir A. Kriaučieliūno (Kračeliūno) byloje // Spalio revoliucijos valstybinis archyvas Maskvoje (toliau — SRVA). F. 124. Ap. 7. 1898. B. 216. L. 11.

³⁴ Teisingumo ministro teikimas carui dėl baumės J. Bagdonui paskyrimo // RVIA. F. 1405. Ap. 521. B. 445. L. 434—435

³⁵ Einančio Varšuvos teismo rūmų prokuroro pareigas išvada M. Gylienės byloje // SRVA. F. 124. Ap. 7. 1898. B. 217. L. 10.

ir kitus aptiktus leidinius — „Sviesą“, „Varpą“, sakėsi gavęs iš Plokščių valsčiaus Stulgių kaimo valstiečio Jurgio Giedraičio (pastebėtas viename leidinyje jo parašas)³⁶.

Maždaug tuo pačiu metu kaip ir Naumiesčio apskrityje žinomi keli įkliuvimai Kauno, Svenčionių ir Šiaulių apskrityse. Kauno apskrities Gėluvos dvare uriadninkas kratė eigulio Jono Kavaliausko butą ir rado 15 lietuviškų leidinių bibliotekėlę, kurioje taip pat buvo du „Aušros“ numeriai (1883 m. Nr. 8/10 ir 1884 m. Nr. 5/6)³⁷. 1892 m. pavasarį Bitėnuose (Prūsijoje) pas M. Jankų vokiečių žandarai per kratą aptiko Mykolo Gylgio laišką, kuriame prašoma pristatyti lietuviškų knygų. Prūsijos policija taip pat sulaukė M. Gylgiui paruoštą išsiųsti knygų dėžę. Šiuos įkalčius perdavė Rusijos administracijai, todėl 1892 m. pabaigoje buvo kratyti M. Gylgio namai Dynsos kaime, Tverėčiaus valsčiuje, Svenčionių apskrityje. Rasti, matyt, pasilikti 7 įvairūs seni lietuviški leidiniai, tarp jų du 1885 m. „Aušros“ numeriai³⁸. Vėliausia žinia apie „Aušros“ įkliuvimą yra iš Šiaulių apskrities. 1899 m. kovo 15 d. Kuršėnų valsčiaus Kybartiškių vienkiemio savininko valstiečio Antano Kairio namuose pristavas aptiko slaptą lietuvišką mokyklą. Rado ir 1863—1898 m. kalendorių rinkinį bei „Aušrą“ (nežinoma, kurių metų)³⁹.

Kadangi vienas iš lietuvių tautinio brandumo rodiklių buvo draudžiamosios spaudos platinimas, tai ir „Aušros“ populiarinimas įvairiose Lietuvos vietose nebuvo visiškai atsitiktinis. Aktyviausiame knygnešių regione — Naumiesčio, Vilkaviškio, Raseinių ir Telšių apskrityse — „Aušra“ pasirodė anksčiausiai. Čia ėmė veikti pirmieji jos knygnešiai, susibūrė net grupės, kurios rūpinosi mėnraščio tranzitu į kitas Lietuvos vietas ir lietuvių kolonijas įvairiose imperijos dalyse. „Aušrą“ pamėgo ir vietos skaitytojai, ypač Naumiesčio apskrities. Galbūt „Aušra“ mažiau buvo skaitoma žemaitiškose Raseinių ir Telšių apskrityse, nes nepakankamai išsilavinusiems spaudos mėgėjams trukdė mėnraščio tarmė, virstanti literatūrine kalba.

Palyginti populiaru „Aušra“ buvo ir kitame aktyviausiame draudžiamosios spaudos plitimo regione — vidinėse Marijampolės, Šiaulių, Panevėžio apskrityse. Čia susikūrė pastovūs vietiniai jos platinimo ir skaitymo židiniai. Pasyviausiose, rytinėse ir pietinėse Lietuvos apskrityse „Aušra“ liko mažiausiai žinoma.

³⁶ Varšuvos teismo rūmų prokuroro išvada J. Kybarto ir J. Giedraičio byloje // SRVA. F. 124. Ap. 8. 1899. B. 267. L. 10—11.

³⁷ Įkalčių aprašymas // LVIA. F. 446. Ap. 2. B. 189. L. 43.

³⁸ Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1893.V.11 išvada M. Gylgio ir kt. byloje // Ten pat. B. 121. L. 11—15.

³⁹ Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1899.VI.21 išvada A. Kairio ir kt. byloje // Ten pat. B. 558. L. 10—13; Rastųjų leidinių sąrašas // Ten pat. L. 29.

Apskritai „Aušros“ paplitimas buvo svarbus skirtingo lietuvių kultūros lygmens matas ir tauti io atgimimo liudytojas.

Lietuvos istorijos institutas

[teikta 1993 m. gruodžio mėn.

VYTAUTAS MERKYS

KOLPORTEURE VON „AUSRA“

Zusammenfassung

Die erste litauische nationale Zeitung „Aušra“ (1883—1886) wurde in den Städten Preußens Ragnit und Tilsit gedruckt. „Aušra“ war für das Groß-Litauen bestimmt, das zum russischen Imperium gehörte. Es gab von 69 bis 240 Abonnenten (Auflage 1000 Exemplare). Die Zeitung wurde in den geschlossenen Briefumschlägen aus Preußen, aber meistens aus verschiedenen russischen Grenzstädten, aus Riga an die Abonnenten verstanden.

Zur geheimen Versendung der Zeitung über die Grenze und zur Verbreitung (nicht nur durch die Post) wurde auf Initiative der Redaktion eine neue Organisation von Bücherkolporteurs geschaffen, die in den Grenz-, Mittel- und Nordkreisen tätig war. Die Organisation kümmerte sich um die Vertreibung der litauischen weltlichen Presse. Als „Aušra“ eingegangen war, wurde der zurückgebliebene Teil der Auflage weiter bis zum Ende des 19. Jh. mit den späteren Zeitungen und Büchern verbreitet. Die Gegenden Litauens, die „Aušra“ erreicht hatte, beteiligten sich am aktivsten an der litauischen nationalen Bewegung.